
А. ОРЛЕАН

професор кафедри підтримання державного обвинувачення Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.4

Вплив біоетики на формування та розвиток кримінально-правових норм

У статті розкривається поняття біоетики і різні погляди на обсяг та зміст її предмета. Аналізується вплив біоетики на розвиток кримінального права. Виділяються спільні для кримінального права та біоетики питання. Обґрунтовується висновок про виконання біоетикою функції джерела кримінального права.

Ключові слова: біоетика, джерела права, джерела кримінального права, біотехнології, біомедичні злочини, біологічна експлуатація людини.

Уже на початку минулого сторіччя наслідки науково-технічного прогресу перестають залишатися непомітними. Все менше незміненої людиною природи залишається на планеті, виникають медичні та біологічні технології, здатні вносити зміни до людської природи. Стає очевидним, що стрімкий розвиток науково-технічного прогресу є не лише джерелом цивілізаційних благ, а й реальною загрозою для подальшого збереження життя на Землі. Як відмічає Ф. Фукуяма, досвід двадцятого сторіччя поставив під велике питання заяви про

прогрес на основі науки та техніки, оскільки здатність технічного прогресу покращувати людям життя не повинна відділятися від паралельного морального прогресу людини [1, с. 34]. Вже в середині минулого сторіччя занепокоєність суспільства глобальними проблемами людства надзвичайно зростає. Виникає хвиля протистояння подальшому розвитку природничих наук з боку релігії та гуманітарних наук. Особливо це стосується медицини та біології, нові можливості яких почали випереджати найфантастичніші літературні вигадки.

Саме в цей період американський онколог Поттер Ван Ренселлер висловлює думку про небезпеку для виживання всієї екосистеми в розриві, що утворився між двома сферами знань – природничо-науковою та гуманітарною. Спочатку в статті «Біоетика – наука виживання», а згодом і у книзі «Біоетика: міст у майбутнє» ним було вперше запроваджено термін «біоетика». Науковець стверджує, що: «як індивіди ми притримуємось “інстинкту виживання”», однак загальна сума всіх наших окремих інстинктів є недостатньою для того, щоб гарантувати виживання людського роду в тій формі, яка б задовольнила кожного з нас. Одного лише інстинкту виживання недостатньо, необхідно розвивати науку виживання, в основі якої повинна бути нова етика – біоетика» [2, с. 12]. Вважаючи біоетику міждисциплінарною етикою, Поттер Ван Ренселлер наголошує на необхідності об'єднання природничих та гуманітарних наук у прагненні зберегти людство.

У кримінально-правовій літературі біоетичним проблемам приділено недостатньо уваги. Цей факт пов'язаний із новизною досліджуваної тематики, дискусії навколо якої можна спостерігати переважно в літературі з біоетики та медицини. Деякі аспекти біоетичних питань у кримінальному праві висвітлено в публікаціях В. А. Глушкова, С. В. Грінчака, В. О. Єгорової, Н. Є. Крилової, Л. А. Остапенко, Я. О. Тріньової, Г. В. Чеботарьової, Н. М. Ярмиш та інших науковців. У той же час комплексні дослідження цієї проблематики на сьогодні в Україні відсутні.

Науку, предметом якої є весь комплекс загроз для виживання людства: екологічних, економічних, військово-політичних, демографічних, біологічних тощо, іноді називають біоетикою в широкому розумінні. Ураховуючи значення такої науки для людства та обсяг охоплених нею питань, на наш погляд, вона повинна називатися глобальною біоетикою. Ця наука за умови залучення до неї найкращих мислителів та експертів в різних галузях зі всіх кутків світу та забезпечення її від лобістів регіональних політичних та економічних інтересів зможе виконати роль мосту в майбутнє. Можливо через таку неосяжність новоствореної галузі знань, можливо через те, що значна частина проблем виживання людства (зокрема тих, що пов'язані із збереженням біосфери) на момент появи біоетики вже були предметами інших галузей знань, а можливо й через те, що сам засновник науки робив наголос на біології, найбільшого поширення набуло більш вузьке розуміння біоетики, яке в основному охоплює сферу застосування біології та медицини.

Н. Є. Крилова, наприклад, визначає біоетику як сукупність правил поведінки, що регулюють відносини між пацієнтом та лікарем із приводу нових досягнень біології та медицини в різних сферах: трансплантології, танатології, генетики, репродукції та ін. [3, с. 20]. Г. Т. Терешкевич визначає її як науку, що покликана вирішувати проблеми ставлення до людського життя в усіх його проявах, через оцінку моральності діяльності людини як у біологічно-медичній галузі, так і в системі охорони здоров'я стосовно відповідності їх мо-

ральним нормам та цінностям» [4, с. 9]. Г. Миронова розглядає біоетику як звід етичних вимог, що морально орієнтують діяльність у біомедичній сфері в епоху техногенної цивілізації [5, с. 106]. Наукова література містить багато інших визначень біоетики, у той же час вже з трьох наведених можна побачити відмінність у підходах до розуміння кола інтересів цієї науки.

Перше визначення закріплює як предмет біоетики відносини між пацієнтом та лікарем, що, на наш погляд, дещо звужує сферу застосування науки, оскільки біоетичні норми повинні поширюватись не лише на лікаря, а й на будь-яку іншу особу (наприклад, біолога-дослідника). Закріплення другою стороною відносин саме пацієнта вважаємо також надмірним звуженням кола інтересів біоетики, оскільки така позиція ставитиме під сумнів охоплення біоетикою вже традиційних для цієї науки питань збереження життя та дотримання гідності ембріона (плоду) людини.

Друге визначення розширює предмет біоетики та відносить до нього будь-які проблеми ставлення до людського життя в біологічно-медичній галузі та в системі охорони здоров'я. У цьому випадку предмет біоетики значно розширюється та наближується до предмета клінічної етики. Клінічна етика, як зауважує В. М. Запорожан, включає такі рутинні повсякденні й поширені етичні проблеми, які виникають у практичних лікарів щодня стосовно тяжко хворих і вмираючих пацієнтів, та інші етичні проблеми сучасної медицини [6, с. 16]. Поряд із клінічною етикою сьогодні в літературі зустрічається термін «клінічна біоетика», у рамках якої

розглядають надзвичайно широке коло етичних питань професійної діяльності лікаря (питання культури мови, поведінки, одягу, способу життя тощо) [7]. На наш погляд, предмет біоетики повинен все ж таки обмежуватись питаннями застосування саме нових технологій у сфері біології та медицини.

Третє визначення акцентує увагу на будь-якій діяльності у біомедичній сфері в епоху техногенної цивілізації та є дещо неконкретизованим, оскільки прив'язка до епохи техногенної цивілізації не дає чіткого окреслення кола віднесених до біоетики питань.

Поділяючи притаманне всім трьом визначенням віднесення біоетики до сфери застосування біології та медицини та пам'ятаючи про основну мету започаткування цієї науки, якою Поттер Ван Ренселлер називав виживання людства, вважаємо, що *біоетику слід розглядати як науку про принципи розвитку та застосування нових технологій, призначених для використання в сфері біології та медицини, метою створення яких є забезпечення гідного ставлення до людського життя в усіх його проявах та загального виживання людства.*

Як цілком справедливо стверджує Н. Є. Крилова, біоетика зазнає на собі впливу найрізноманітніших соціальних норм: релігійних, медико-етичних, економічних та ін. [3, с. 20–21]. Як міждисциплінарна галузь знань вона об'єднує зусилля та знання у сфері біології, медицини, етики, релігії, економіки, правознавства та інших природничих і гуманітарних наук.

Завдання біоетики полягає не лише в тому, щоб акумулювати та поєднати наукові знання та емпіричну базу різних

галузей, а в тому, щоб їх системно опрацювати, узагальнити й розробити комплекс принципів застосування та розвитку нових технологій у сфері біології та медицини. При цьому, враховуючи високу динаміку розвитку сучасних природничих галузей знань та останні здобутки гуманітарних наук, біоетика має бути надзвичайно динамічною та постійно вносити корективи до комплексу принципів застосування й розвитку нових біомедичних технологій.

Таким чином, взаємозв'язок біоетики з галузями знань, що її утворюють, полягає в постійному отриманні від них нових емпіричних, статистичних й аналітичних матеріалів та у пропонуванні здобутків біоетики для впровадження в такі науки. За результатами напрацювань біоетики одні технологічні напрями повинні активізуватись, другі – змінити напрям, а треті – взагалі підлягати закриттю.

На відміну від природничих наук, від яких біоетика більше отримує ніж віддає, її взаємозв'язок із правом пов'язаний переважно із пропонуванням своїх напрацювань для подальшого перетворення у правові норми.

Таким чином, біоетика виступає одним із джерел формування права, у тому числі й права кримінального. Очевидно, що в даному випадку йдеться про розуміння права відповідно до природної концепції, яка останнім часом в Україні не лише дістала загального визнання, а й була офіційно закріплена та отримала конкретне практичне застосування в Рішенні Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України.

У сучасній теорії джерела права поділяють на матеріальні та формально-юридичні. Існують і більш детальні класифікації, що виділяють матеріальні, ідейні, формально-юридичні та інституційні джерела права, однак спільним для них є те, що всі вони передусім акцентують увагу на матеріальних (змістовних або сутнісних) джерелах права. Під останніми розуміють сукупність природних, історичних, культурних, релігійних, політичних, економічних та інших факторів правоутворення об'єктивного характеру [8, с. 5] або різноманітні принципи: моральні, релігійні, філософські, політичні, соціальні, ідеологічні – ті, які керують (управляють) позитивними правилами, служать їх ідеологічною основою, і ті, що беруть свій початок у філософії права [9, с. 7].

Крім того, слід також звернути увагу на позицію, згідно з якою форма права, якою є писане право, що продукується чинними законами, не може бути джерелом права. Натомість джерелами права є не що інше, як суворі веління природи. Досить емоційно обґрунтувавши означену тезу в роботі «Безумство науки та криза права в Росії», відомий російський науковець В. І. Левченко констатує недотримання в сучасних умовах цього постулату. Він зазначає, що «писане право в умовах небезпечного впливу на біосферу та на власну біологію повинно застосовуватись та розвиватись тільки підпорядковуючись явищам природничих законів природи» [10, с. 137]. Цілком підтримуючи зазначену ідею, зауважимо, що для її втілення в життя потрібні додаткові інструментарії. Зокрема, оскільки безпомилково з'ясовувати веління природи

людство, на жаль, поки що не навчилось, воно використовує різноманітні моральні, релігійні, філософські та інші, у тому числі й біоетичні принципи як матеріальні джерела для розробки законодавства та правил його застосування, створення судових прецедентів, формування правових звичаїв, релігійних норм та інших складових права.

Саме тут відчувається значення біоетики як науки, що розробляє біоетичні принципи. Вона виконує функцію «первинної переробки» інформації про нові етичні проблеми та колізії, що виникають під час розвитку і застосування технологій, призначених для використання у сфері біології та медицини. Ця наука працює у напрямі виявлення та формулювання природничих законів природи у вигляді принципів, які згодом перетворюються на норми, у тому числі й правові.

Перехідним етапом від розробки конкретних біоетичних принципів до втілення їх у національному законодавстві може виступати закріплення таких принципів та норм у міжнародних документах.

При цьому кримінальне право є самостійною галуззю права, яка сьогодні вже не ототожнюється, як це було раніше [11, с. 5], із кримінальним законодавством та навіть має, як зазначає В. О. Навроцький, конкретні відмінності від нього [12, с. 119–120].

Розробляючи принципи розвитку та застосування нових технологій, призначених для використання у сфері біології та медицини, біоетика окреслює коло проблемних питань, що утворюються конкретними діями – порушеннями таких принципів.

На підставі напрацювань біоетики, кримінально-правова наука перевіряє означене коло діянь на наявність підстав для їх криміналізації. Очевидно, що певна частка таких діянь хоча і порушує біоетичні принципи та визнається неприпустимою з позицій моралі, але не може бути криміналізованою, оскільки не має високого ступеня суспільної небезпечності або не відповідає іншим передбаченим теорією критеріям криміналізації. У той же час відібране кримінально-правовою наукою для криміналізації коло діянь буде визнане злочинами лише шляхом внесення відповідних змін до КК України. Саме так у спрощеному варіанті виглядає механізм виконання біоетикою ролі джерела кримінального права.

Н. Є. Крилова, яка першою на теренах пострадянських країн звернулася до питань взаємодії кримінального права та біоетики, до числа спільних для цих галузей проблем відносить: «1) визначення меж життя людини; 2) допустимість позбавлення життя людини на її прохання у випадку сильних психічних та фізичних страждань; 3) допустимість та обґрунтованість медичного ризику, експериментів на людині; 4) допустимі маніпуляції з ембріоном людини; 5) межі крайньої необхідності, особливо у сфері трансплантології; 6) можливість та межі втручання у приватне життя людини, лікарська таємниця тощо» [3, с. 28]. Цей перелік може бути доповнений питаннями допустимості генетичних втручань, селекції та клонування людини. Крім того, він буде постійно поповнюватись разом із появою нових

і нових технологій, призначених для використання у сфері біології та медицини. Підтвердженням цього є розроблений наприкінці 2006 р. експертами з Росії та інших країн прогноз щодо розвитку світу в 2020 р., який до одного з ключових факторів майбутніх 15 років цілком обґрунтовано відносить стрімкий науковий прогрес та поширення технологій подвійного призначення [13, с. 8]. Питому вагу такого технологічного зростання складатимуть нові біомедичні технології, які, на жаль, поряд із виконанням суспільно корисних функцій, використовуватимуться і для біологічної експлуатації людини.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що в узагальненому вигляді спільні для

біоетики та кримінального права проблеми, пов'язані із використанням нових технологій у біології та медицині, утворюють три основні групи: 1) питання, пов'язані із недоторканністю генетичної спадковості людства; 2) питання, пов'язані із недоторканністю організму людини протягом життя; 3) питання, пов'язані із недоторканністю ембріона (плоду) людини та забезпечення йому гідного людини поводження.

Результати опрацювання означених питань біоетикою повинні бути використані кримінально-правовою наукою для вдосконалення наявних та створення нових кримінально-правових норм, призначенням яких є охорона людини від суспільно небезпечних посягань у сфері біології та медицини.

Список використаної літератури

1. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : АСТ : ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 588 с.
2. Поттер Ван Ренселлер. Биоэтика: мост в будущее / Ван Ренселлер Поттер ; под ред. С. В. Веквшининой, В. Л. Кулиниченко. – Киев, 2002. – 216 с.
3. Крылова Н. Е. Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений / Н. Е. Крылова. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 320 с.
4. Терешкевич Г. Т. Биоэтика в системі охорони здоров'я і медичної освіти : навч. посіб. / Г. Т. Терешкевич. – Львів : Світ, 2008. – 344 с.
5. Миронова Г. Етичні засади приватноправового регулювання відносин у біомедичній сфері: сучасні європейські стандарти / Г. Миронова // Право України. – 2007. – № 10. – С. 106–110.
6. Запорожан В. М. Биоэтика : підручник / В. М. Запорожан, М. Л. Аряев. – К. : Здоров'я, 2005. – 288 с.
7. Орлов А. Н. Клиническая биоэтика : учеб. пособие / А. Н. Орлов. – М. : Медицина, 2003. – 360 с.
8. Стрельцова О. В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Стрельцова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – 22 с.
9. Васильченко О. П. Источники конституционного права Украины (системно-функциональный анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституционное право / О. П. Васильченко ; Киев. нац. ун-т имени Тараса Шевченко. – Киев, 2007. – 22 с.
10. Левченко В. И. Безумие науки и кризис права в России / В. И. Левченко. – М. : Вече, 2002. – 237 с.
11. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер : Право, 2002. – 416 с.

12. Навроцький В. О. Оpubлікована судова практика у кримінальних справах – джерело права / В. О. Навроцький // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 119–120.
13. Харченко О. Россия и мир в 2020 году: прогнозы зарубежных аналитиков / О. Харченко, А. Казанцев // Аналитические доклады. – 2006. – Вып. 9 (14). – С. 8.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2013.

Орлеан А. Влияние биоэтики на формирование и развитие уголовно-правовых норм

В статье раскрывается понятие биоэтики и различные взгляды на объем и содержание её предмета. Анализируется влияние биоэтики на развитие уголовного права. Выделяются общие для биоэтики и уголовного права вопросы. Обосновывается вывод о выполнении биоэтикой функции источника уголовного права.

Ключевые слова: биоэтика, источники права, источники уголовного права, биотехнологии, биомедицинские преступления, биологическая эксплуатация человека.

Orlean A. Effect of bioethics at the formation and development of criminal law

In the article the concept of bioethics. Considers different views on the scope and content of its subject. Analyzes the impact of bioethics on the development of criminal law. To receive global bioethics and criminal law matters. The conclusion on the implementation of bioethics source function of criminal law.

Keywords: bioethics, sources of law, the sources of criminal law, biotechnology, biomedical crimes, biological human exploitation.